

A hermeneutika igazságfelfogása

TAMÁS DÉNES

„Nemcsak Hegelre és az ő dialektikus módszerére igaz, hogy a filozófia nem előre halad, hanem minden útján és kerülőútján visszafelé törekszik.”

Gadamer

1. Ez az írás abból a rész–egész viszonyból indít, amely minden hermeneutikai elsajátítás lényegéhez tartozik. Egy margó felleléséről van szó, amely az ismert és ismeretlen, tudott és tudattalan (megengedhető itt a pszichoanalitikai konnotáció) között húzódik, kutatásról, amelyet csak érinthet a filozófiai erudíció. Bármilyen téma, amely hermeneutikailag adódhat számunkra, mindig önmaga állít önmagának mércét, ellenőrizhetetlenül szabván meg kifejtésének menetét. Ez a szituáció hatványozottan érvényes az igazság problémájára, amely téma önmagának szab határt egy olyan előre- és hátravonatkozásban, ami a formálásnak egészen sajátos útjait sejteti. Igazságot mondani az igazságról – egy olyan célkitűzésről van itt szó, amely a hermeneutikai szituációban leli fel korlátját és lehetőségét. Azt gondolhatnánk, hogy igazságot mondani az igazságról egyenértékű az abszolút igazság állításával. Ezt gondolta Hegel, amikor filozófiáját az eszme önmozgásaként mutatta fel. Az igaz az egész – így hangzik az a tétel, amelynek kritikája Gadamer számára számos hasznos belátást eredményezett. Az „igazságot mondani az igazságról” kifejezésben azonban létezik legalább még egy lehetőség, amely több, mint strukturális sajátosság. Ez a lehetőség a hermeneutikai kör fogalmán keresztül mutatható fel, amely fogalom a hermeneutikai folyamat lezárhatatlanságára utal, az értelemképződésnek egy

olyan túltengésére, amelynek az, amit mondunk, szab határt, anélkül, hogy végérvényesen korlátozhatná.¹

Ezzel a megjelöléssel felvázolódott az általánosság első köre. Egy tó felületén végigsikló gyűrűzéshez hasonlítható ez, amelyet nem foghat be egyetlen tekintet sem. A dolog kifejlése ugyanis e metafora által megjelenített mozgáshoz rendelődik hozzá, a ráhagyatkozás aktív értelmében. A ráhagyatkozás hermeneutikai jelentése a meghatározottságnak abba a filozófiai körkörösségébe van bezáródva, amelynek pályáin ez az írás is mozog. Az igazság kérdésében a gondolkodás előrehaladása ahhoz az erősséghez hasonlítható, ami által egy hullám egy másik hullámmá vált át.

2. Ha a hermeneutika történetéről való beszéd összekapcsolódik a hermeneutika univerzalizálásával kapcsolatos fejtegetésekkel, egy olyan jelenség áll elő, ami a hermeneutika szó devalvációjához vezethet. Persze ennek a helyzetnek egyenes folyománya, hogy egy kurrens filozófiai áramlatról beszélhetünk, ami azáltal, hogy újra aktív kérdés tárgyává tudta tenni a filozófia kérdéseit, túlmutat az általánosodó folyóirat-filozófiák kérdezőmódján.

Ahhoz, hogy a hermeneutika igazságfelfogásáról beszélhesünk ezen a jelenségen belül, pontosítani kell a kapcsolódási pontokat, amelyek ugyanakkor körvonaloznák azt, amit itt hermeneutikán értünk. Úgy gondolom, nem elcsúszott az igazság kérdésével kapcsolatosan a hermeneutika szó Richard M. Palmer által is szorgalmazott két alapjelentését kiemelni. A „mi a hermeneutika?” kérdésre ebben az esetben a válasz: az egzisztenciális megértés fenomenológiája (Gadamer, Heidegger), illetve a jelentés megtalálásának tevékenysége a képrombolók tevékenységével szemben (Ricoeur). Végsősorban az, amit filozófiai hermeneutikának neveznek napjaink filozófiai szakirodalmában.

Az igazság kérdésköre összetett státussal bír a filozófiai hermeneutika kérdéshorizontján. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a hermeneutika történetében a hermeneutika önértelmezésének csak ezen a fokán kérhető számon az igazság kidolgozott elmélete. A hermeneutika szó többi alapjelentésének az esetében egy technikai módszerfogalom túlsúlya a jellemző, ami az igazságnak egy dogmatikus fogalmát előfeltételezi. Az igazságra való kérde-

¹ A fentebbi célzás a pszichoanalízisre egy talán még kiaknázatlan analógiára utal a hermeneutikai kör és a Freud által leírt, Lacan által radikalizált pszichoanalitikai fogalom, az ösjelenet fogalma között, amely szintén körszerűen működik. Ugyanakkor az analógia fényt deríthet a filozófiai és pszichoanalitikai diskurzus közötti különbségre, amely különbség a hermeneutikát is a filozófia transzcendentális hagyományához köti egy még eldöntendő értelemben, noha már most kijelenthetjük, hogy nem létezik hermeneutikai elmélet konkrét hermeneutikai szituáción kívül.

zés feltételezi a hermeneutikai kérdezés önállósodását a teológiai, filológiai és szellemtudományi értelmezési rendszerektől. Másrészt a hermeneutika alapító szövegeiből nemcsak az igazsággal kapcsolatos egységes álláspont, hanem a fogalmi kifejtés rögzítésének igénye is hiányzik. Gadamer főműve is inkább tekinthető a módszerrel szembehelyezkedő diskurzusnak, mint az igazság kifejtett elméletének. Persze, ez a helyzet inkább bizonyul egyféle eredménynek, mint egy hiány szimptomájának. A kifejtés igénye kapcsán képződő elmarasztalás pedig inkább egy külső kritériumnak, mintsem egy belső szükségszerűség következményének tekinthető.

A külső kritérium az elmélet leíró és előíró funkcióinak a megkülönböztetése mentén nyer értelmet. Amikor a hermeneutika elméletétől az igazság koncepcióját kéri számon, akkor tulajdonképpen egy verifikáció-elmélet szükségességét sürgetik. A hermeneutika elméletének univerzalitásából kifolyólag kritikai funkcióval is kell rendelkeznie, ami azt jelenti, hogy ki kell dolgoznia azokat az igazságkritériumokat, amelyek alapján fenntarthatóvá válik az igazság/tévedés különbsége. A hermeneutika azáltal, hogy a tévedés lehetőségét az igazság legbelsejében próbálja felmutatni, az igazság fogalmát megpróbálja kivonni a verifikáció-elmélet hatóköréből, miáltal azt a paradigmát is megpróbálja átírni, ami a lét és a gondolkodás elkülönülése mentén helyezi el minden filozófiai erőfeszítés értelmét.

Hogy mennyire fogja befolyásolni ez a helyzet az igazság kérdésének a bemutatását, a vizsgálódásnak ezen a fokán még eldönthetetlen. Nevezzük ezt egy második körnek, mondjuk a diszciplinaritás körének, amelyhez a hermeneutika egy immanens ellenálláson keresztül kapcsolódik. Mindenesetre – újrafogalmazva kiinduló szituációnkat – már most bizonyosnak tűnik, hogy nem tudunk beszélni egyetlen hermeneutikai problémáról sem anélkül, hogy a hermeneutika építményét nemcsak felvezetésében, hanem eredményében is ne érintenénk.

3. A következő problémával a fenti mondatban vázolt helyzethez kapcsolódunk, annak céljából, hogy az igazság kérdésének a kifejtési lehetőségeit most egy újabb megvilágításból vehessük szemügyre.

Az a filozófiatörténeti differenciálódás, ami az igazság kérdését áthelyezte a metafizikai tárgyalásmódról egy ismeretelméleti kérdésfeltevésre, a hermeneutika számára irreleváns lehetőségnek bizonyul. E megkülönböztetés által a kérdezés lehetséges útjai túlságosan feloldódnának a diszciplinaritás felhőjében. Az a stratégiai általánosság, amely ahhoz szükségeltetik, hogy a tárgyalandó probléma a gondolkodási mechanizmusokon keresztül is érvényesíteni tudja önmagát, a jelen esetben a nyelvi dimenzió kiválasztásában nyilvánulhat meg. A szellem/természet, szubjektum/objektum fogalompárosai történelmi terheltségük révén al-

kalmatlannak bizonyulnak az igazság kérdésének a felvetéséhez. A „mi az igazság?” kérdés azonban egy bizonyos nyelvi dimenzióon kívül vizsgálhatatlannak bizonyul. A nyelvi dimenzió kiválasztása céljából Heidegger a fenomenológiai szükségszerűséget ajánlja mint a tudományos téma bebiztosításának egyetlen járható útját. Magának a dolognak kell kezeskednie a kérdés érvényességéért. A fenomenológiai szükségszerűség ellenben csak mint hermeneutikai érvényesség mutatható fel, ami jelentésséget, értelmességet jelent a kérdezőre vonatkoztatva. Az értelmesség azonban mindig kitett a képprombolás tevékenységének, ami történelmi szituációkban mint nyelvi ínség jelentkezik. Gondolkodási kategóriáink elértéktelenedésével szemben (a metafizikakritika egyik lehetséges értelmeként) a hermeneutika a dialogikusságban létező és újratereztető nyelvi horizontot ajánlja, egy új tradicionálismust, amin belül a jelen érvényessége a múlttal való párbeszéd eredményességéből fakadna. Az igazság kérdése ebben a vonatkozásban egy másik oldalát is megmutatja. Egy olyan lehetőséget, amin belül nemcsak a kérdésre adandó válasz, hanem maga a kérdés megfogalmazása is hiányozhat. Ezért beszélhetünk a hermeneutika igazságfelfogása helyett a hermeneutikai igazság problémájáról mint beteljesítendő feladatról.

4. A hermeneutika igazságfelfogása mint probléma, a fenti korlátozásokkal számolva, mégis előír egyfajta programot. A felvezetésnek az általánosan és az egyedi megvalósuláson keresztül húzóó önállóságára hangol, a bemutatásnak arra az egyediségre, amely ugyanakkor számol más gondolati teljesítményekkel. Amit fentebb hermeneutikai érvényességnek nevezünk, az elsajátítás hermeneutikai tevékenységében kell hogy felmutassa saját igazságát, de oly módon, hogy ezáltal az igazság hermeneutikai problémája is megvilágítódjék. Az elsajátítás fogalma csupán abban a használatban legitímálódik, amelyen keresztül az elsajátítás igazsága az igazság elsajátításaként mutatható fel. Ez a megfogalmazás megfelel annak a törekvésnek, amelyet Heidegger *Az igazság lényegéről* című írásában a következő módon összegez: „Az igazság lényege a létezés igazsága”. Ha a létezés fogalma helyett az elsajátítás fogalmát helyezük előtérbe, kidomborodik a hermeneutikai aktivitás értelme egy fenomenológiai ontológia horizontján. Ezzel a fordulattal pedig igazolhatónak tűnik a heideggeri filozófiához való viszony kétértelmű jellege, nemcsak a jelen esetben, hanem Gadamer filozófiájára vonatkoztatva is.

Ebből a szituációból származik az az igény, amely az igazság kérdésének Heidegger kérdezmódjától való függetlenítését célozza meg, de oly módon, hogy mégse szakadjon teljesen el tőle. Az elsajátítás fogalma ebben a kontextusban két funkciót tud betölteni: 1) könnyedén kapcsolatba hozható más heideggeri kifejezésekkel, 2) perifériakussága révén kivezethet Heidegger filozófiájának zárt légteréből, illetve mitikus dimenziójából.

Amire elsősorban ki kell térnünk az elsajátítás fogalmával kapcsolatosan, az közvetítésének töredékes jellege, ami különbözik a fogalom által megvalósuló totális közvetítéstől. Az elsajátítást ezért elsősorban határai felől kell elgondolnunk, ahol a vég, a határ nem a korlátoltság értelmében gondolódik el, hanem annak lehetőségeként, amiben az elsajátítás végbemehet. Ellenkező esetben intellektuális szemléletről, esetleg fogalmi inkarnációról beszélhetnénk („az Ige testté lett”). Persze az is nyilvánvaló, hogy a fogalom transzcendentális (Kant) és dialektikus (Hegel) tana nem egy történelem téves állomását jelentette. Sokkal inkább arról van szó, hogy maga a fogalom is, és az, amit a gondolkodás számára jelent, fokozatosan csak egy hermeneutikai erőfeszítés számára vált beláthatóvá. A korszak fogalma csupán ebben az elmozdulásban nyerhet értelmet.

A következőkben oly módon kellene felmutatni az elsajátítás lényegét, hogy kiiktatódjék az a struktúra, ami megalapozza az igazság megfelelés-elméletének lehetőségét, miáltal kimozdítja ezt a felfogást egy olyan diszkontinuitás irányába, amelynek centrumába nem a tévedés, hanem a titok kerül. Ha az elsajátítás nem egy kívüliség irányába tett mozgást feltételez, hanem az önmagáság tapasztalatát egy ismeretlen hatalom horizontján, akkor az igazság lényege is új megvilágításba kerülhet. Kiindulásként ehhez egy heideggeri gondolatot veszünk szemügyre.

„Az igazság javasolt »definíciója« nem a tradíció lezárása, hanem az eredendő elsajátítás...”² – fogalmazódik meg a *Lét és idő* azon passzusában, amely az igazság eredendő fenomenjét vizsgálja. Ezen a rövid gondolaton belül az elsajátítás fogalma a lezárás fogalmával kerül antitetikus viszonyba. Ezáltal azonban a destrukció fogalmát idézi fel, a kifejezés negatív tartalmának kiigazítására szolgálva. Ha azonban egy másik irányba indulunk el, akkor a megértés, értelmezés fogalmára akadunk. A megértés mint feltárultság, illetve az értelmezés mint a megértés megformálása képezi Heideggernél az elsajátítás lényegét. Az elsajátítás az értelmesség–értelmetlenség pályáin mozog. Következésképpen azt mondhatjuk: a destrukció határozza meg az elsajátítás irányultságát, az értelmezés pedig a hogyanját. Persze Heideggernél megvan ennek egy általánosabb megfogalmazása is, ami a következőképpen hangzik: „A filozófia egyetemes fenomenológiai ontológia, amely a jelenvalólét hermeneutikájából indul ki.”³ Hogy mégsem önkényes az elsajátítás fogalmának a használata, az kiderül abból is, ahogyan maga Heidegger folytatja a szöveget: „minden filozófiai kérdés ott végződik, ahonnan ered, s ahová visszatér.” A jelenvalólét hermeneutikája nem más, mint a jelenvalólét birtokbavétele, elsajátítása. Hogyan kell ezt elképzelnünk? Talán úgy, hogy az elsajátítás fogalmát mindkét irányba végigjárjuk,

² Heidegger, M.: *Lét és idő*. Bp., Gondolat, 1989, 387.

³ I. m. 136.

azért, hogy eljussunk ahhoz a ponthoz, ahol a két értelem már egymásra utal.

Induljunk ki a megértés, értelmezés fogalmából. „Az értelem az, amiben valaminek az érthetősége fennáll.” „De szigorúan véve nem az értelmet értjük meg, hanem a létezőt, illetve a létet.”⁴ Megpróbálván értelmezni ezeket a gondolatokat, mondhatjuk: az, amiben valaminek az érthetősége fennáll, az maga lét, a lét létezése. A valami tapasztalata annak tapasztalatán alapszik, ami a létezőket a létezésbe hozza. Ez lehetne az ontológiai differencia egyik értelme. Heidegger a preontologikus létmegértésben fedezi fel azt a helyet, ahol megtörténik a lét mindenkori tapasztalata. Ez a tudás azonban inkább a nem-tudás módján van, az eszköz eszközszerűségéből kibomló világ tapasztalatán nyugszik, azon a tapasztalaton, amin belül a jelenvalólét a félreértés módján magára ismerhet. Nem egy olyan tapasztalatról van tehát szó, amihez mintegy elérkezhet a jelenvalólét, hanem egy általa megtörténő tapasztalatról, amelyet a megtapasztalás módján korlátoz. A maga tapasztalata együtt-tapasztalás, a világ, a létező, a lét tapasztalata, s ennyiben befejezhetetlen. A felfedés mindig az elrejtés mozzanatát is fogja tartalmazni, ahogyan a megértés a félreértését. Ezek a fogalmak magában az elsajátítás dinamikájában egyenlítődnek ki.

A destrukció gondolata a történetiség motívumával egészíti ki a fentebb leírt tapasztalásmódot. Arra hívja fel a figyelmünket, hogy a történelmet ne az állandóan megvalósuló lehetőségek terpeként szemléljük, hanem egy olyan működésként, amely az átadás-elfedés rejtélyeként nyilvánul meg. Azt mondhatjuk, az elfedés mozzanatára való utalás nélkül az átadás csupán funkcionálást fog jelenteni. A funkcionálás a heideggeri gondolkodásmódban annak a nietzschei gondolatnak a visszatükröződése, amely az európai gondolkodásban a nihilizmus beköszöntéséről tudósít. Ahol minden funkcionál, ott már nincs kérdés. Ahol nincs kérdés, ott nincs értelem és megújulás. A destrukció a kezdet rejtélye által próbálja visszaadni szavaink megnevező erejét. A destrukció által napvilágra hozott kezdet sohasem abszolút értelemben veendő. A benne-állás írja elő mindig a saját kezdetét, amely kezdet módosulásra kényszerül mindannyiszor, ahányszor a jelenvalólét újabb és újabb szituációba kerül.

Összegezve azt mondhatnánk, hogy az elsajátítás az értelemnek az önmagasság általi felfedését jelenti, a kezdet mindig változó horizontján. Eredendő az a végesség, amely ily módon valósítja meg önmagát. A hermeneutika a végesség filozófiája, ahol a vég topológiája az összes pozitív értelmét érvényesíteni tudja: a vég mint a végtelen korlátja, a vég mint a végtelen helye, a hely mint lakhely és lakozás. Ha nincs elsajátítás, akkor csak a saját funkcionálása létezik. Ahol nincs titok, ott igazság sincs. Az igazság he-

⁴ I. m. 293.

lye mindig az elsajátítás is – mondhatjuk, követve elliptikus bizonyításmódunkat.

5. Ha filozófiatörténeti megfontolások alapján a gondolkodás kritikájának a véghezvitelét Kantnak és Hegelnek tulajdonítjuk, azt mondhatjuk, hogy a gondolkodás szerepének kifejtésén belül Kant a lehetőségfeltételek vizsgálatára, míg Hegel a viszonyok felfejtésére, ábrázolására helyezte a hangsúlyt. Kritika és dialektika, szélsőséges formáiban nihilizmus és dogmatizmus. A gondolkodás patológiatörténete ebben az esetben a hermeneutikát kiütésként mutatja fel, mint annak az optimális kísérletnek a termékét, ami szerencsésen közvetít a gondolkodás két feladata között: szabadnak lenni (egy transzcendentális eloldottság értelmében) és eredményesnek (a valóság megismerésének az értelmében). A hermeneutika fegyver a nihilizmus és a dogmatizmus ellen. Annak a diszkontinuitásnak a képviselője, ami egy elmélet felfedési potenciálját egy fenomenológiai korlátozás révén változtatja megértő eredményesség helyévé.

Az a létfilozófia, amely a lét létezéséről tudósít, új értelmet kell hogy adjon az igazság fogalmának. Az azonosság, amely egy megfelelésként felfogott igazságfelfogást motivál, feloldódik egy olyan viszonyban, amely az igazság/titok között képződik, ahol a titok mindig ugyanaz lesz, anélkül, hogy azonos maradna.⁵ Azáltal, hogy az elsajátítás saját határaiba ütközik, a titkot nyilvánítja ki, miáltal igazságában is növekedik. Csak nagy titkok hozhatnak létre nagy igazságokat – mondhatjuk abban az új értelemben, ahol a titok és az igazság közötti viszony egyenesen arányos.

A hermeneutika igazságfelfogásának a bemutatása ezáltal egy, az írás első felében vázolt szituációhoz érkezett. Az igazság/titok absztrakciója, amit a hermeneutikai igazságfelfogás lényegeként tüntettünk fel, az elsajátítás újabb kísérletére ösztönöz ahhoz, hogy igazságát felmutathassa. Ez egy újabb kört jelentene, amit itt azonban nem fogunk befutni. Egy kör mindig kimarad. Hogy ez nyereség vagy veszteség? – erre a kérdésre talán már megadtuk a választ.

⁵ „Az ugyanaz sohasem esik egybe az azonossal, sem pedig a pusztá identitás üres egyfésülésével. Az azonos mindig a különbség-nélküliség felé tart, hogy abban minden megegyezzen.” Heidegger, Martin: „...költőien lakozik az ember...”. T-Twins Kiadó/Pompeji, Budapest, 1994, 197.